

NEMZETI ÖNRENDELKEZÉS

AZ ELMÚLT ÉV augusztus kezdetén úgynevezett atlanti találkozója alkalmával Churchill és Roosevelt nyolc pontba foglalta azokat az alapelveket, melyeket a demokratikus államok győzelme esetén az öt világrész politikai és gazdasági elrendezésének alapjaként alkalmaznának. E megállapodáshoz csatlakozott a pánamerikai konferencia is; tehát a világ államainak többsége magáévá tette. Minket most e pontoknak, melyek alkalmazásra úgysem kerülnek, sem gazdasági céljai, sem humanitárius kijelentései nem érdekelnek. De érdekel a második pont, mely azt mondja, hogy „a megállapodó hatalmak nem óhajtanak semmi olyan területi változást, mely nem egyezik meg az érdekelt nép szabadon kifejezett óhajtásával“, azaz nem alapul önrendelkezési jogának megnyilvánulásán. Ez, — gondolom, — a legfontosabb a nyolc pont közül. Míg a többi, gazdasági és belpolitikai berendezkedés, mint az államforma megválasztásának kérdése, múlt természetű és magában hordja a változások lehetőségét, a területi elrendezés olyan alapokon kell, hogy történjék, mely biztosítja megtámadhatatlanságát és állandóságát.

A kérdés az, hogy „a nép szabadon kifejezett óhajtása“, azaz az önrendelkezési jog olyan elv-e, melyre építve, a területi változások és az azoktól függő béke állandósága biztosítható?

Az elv szép és nem új. Visszamegy, talán még Erázmus és a nemzetközi jog megalapítóinak koránál is régebb időre.

A háború ellen írva Erázmus azt mondja Adagiájában, hogy a hatalom ember és állat felett nem ugyanaz: a hatalom és befolyás az emberek felett beleegyezésüktől függ és hódítás útján nem szereshető meg. De Erázmusnál ez inkább háború elleni propaganda volt, mint doktrína. Mint politikai elméletet Grotiusnál és Pufendorfnál találjuk meg, akik mindketten kijelentették, hogy területük elidegenítése esetén nem elég az uralkodó, vagy a visszamaradt népesség beleegyezése, hanem szükséges, hogy „az a rész is, melyet elidegenítenek, beleegyezzék“ (etiam pars de qua alienanda agitur, consentiat). Ez viszont elmélet maradt mindaddig, míg a francia forradalom a népszuverenitás kezébe téve, politikai eszközzé nem tette.

Az 1791 szeptember 14-i alkotmány kijelentette, hogy „a francia nemzet lemond minden hódító háborúról és erejét soha más nép szabadságának elnyomására használni nem fogja“. Avignon és Venaissin annexióját csak népszavazás után mondta ki, „miután a polgárok és községek többsége szabadon és ünnepélyesen kijelentette akaratát“. A hódításról való lemondás és az önrendelkezési jog elismerésének első esete volt ez. A forradalom alatt rövid életű volt a jog. A következő népszavazásokat Szavojában, Nizzában és a belga területeken terror és korrupció mérgezte meg.; Napóleon és a szent szövetség korában pedig nem volt helye önrendelkezésnek. A tizenkilencedik század közepétől fogva ismét gyakrabban merült fel. Népszavazások voltak az olasz risorgimento küzdelmei alatt s kilátásba vették Schleswigben. Némi képpen népszavazás döntötte el a román fejedelemségek egyesülését s annak alapján bocsátotta át Anglia a jóni szigeteket Görögországnak. A század utolsó negyedében a jog alkalmazása újra elvesztette vonzó erejét. A francia-német háború és az első világháború közé eső hosszú időszakban, a dán Szent Bertalan-szigeten megejtett jelentéktelen és egy délamerikai eredménytelen népszavazáson kívül, egyetlen értékes népszavazás volt az, melynek eredményeképpen Norvégia békésen elvált Svédországtól. Az 1866-ban Schleswignek biztosított önrendelkezési jogot ellenben 1878-ban visszavonta egy német-osztrák megállapodás.

Ez az önrendelkezési jog alkalmazásának története: szórványos, nem általánosan elismert és alkalmazott nemzetközi jogi elv volt.

Viszont az első világháború folyamán az Egyesült Államok elnöke Wilson állította fel, mint fenntartás nélküli, általános érvényű szabályt.

Először 1916 május 27-i beszédében említette, hogy „minden népnek joga van, hogy megválassza azt a szuverén hatalmat, mely alatt élni kíván“. Híres tizennégy pontjának konfuzus összevisszaságában önrendelkezési jogról nincs határozottan szó. 1918 február 11-én jelentette ki, hogy „népeket és tartományokat nem lehet egyik szuverénitás alól a másik alá elkufárkodni mint vagyontárgyakat és tologatni, mint sakkfigurákat... Minden határozott nemzetiségi törekvés kielégítést kell, hogy nyerjen“. S ugyanabban az évben július 4-ikén kevésbé laikusán formulázta, hogy „minden kérdés eldöntése, vonatkozzék az területre, szuverénitásra, gazdasági megállapodásra vagy politikai viszonyra, csupán olyan alapon dönthető el, melyet a közvetlenül érdekelt nép magáévá tett.“

Az antant-hatalmak tévővázva reagáltak. Wüsonnak 1917 januárjában háborús céljaikat tudakozó kérdésére zavaros fogalmazásban kijelentették, hogy Európa újjászervezése „a nemzetiségek tiszteletben tartásán, kis és nagy népek gazdasági szabadságához és biztonságához való jogának teljes elismerésén és az olyan területi megegyezések és nemzetközi egyezségek elismerésén fog nyugodni, melyek a szárazföldi és vízi határokat jogtalan támadások ellen biztosítják.“ Egy év múlva, 1918 januárjában, Lloyd George, akkor már Anglia miniszterelnöke, a wilsoni formula értelmében határozottan kijelentette, hogy a valódi és tartós béke egyik fő feltétele „az uralt népek önrendelkezési jogán nyugvó területi elrendezés.“ A központi hatalmak szintén elfogadták Wilson proposícióit, 1918 őszén úgy Németország, mint Ausztria és Magyarország hozzájárult a tizennégy ponthoz s annak alapján voltak készek békét kötni.

A békekonferencián az egyes hatalmak állásfoglalása érdekeiknek megfelelően különböző volt, ami magának a konferenciának kétszínű állásfoglalásában kristályosodott ki. Mikor a német békedelegáció 1919 május végi jegyzékében szemrehányást tett, hogy a konferencia nem őszinte a wilsoni koncepcióval szemben, Clemenceau a francia jegyzék kísérelésében méltatlankodva tiltakozott, hogy valaki kétségbe vonja az egyesült és társult hatalmak jóhiszeműségét és kételkedjék abbéli szándékukban, hogy „az elnyomott népek felszabadításának és a nemzeti határok megvonásának alapjául, amennyire lehetséges, ne az érdekelt népek akaratát vennék irányadóul“.

Ez önérzetesen hangzott, de a kibúvó meg volt adva abban a két szóban, melyet aláhúztam: „amennyire lehetséges“. És a hatalmak tetteikben kevesebb esetben tartották a népek akaratának figyelembe vételét lehetségesnek, mint lehetetlennek.

A békeszerződések eredményeképpen népszavazás történt északi Schleswigben, Allensteinban és Marienwerderben, Klagenfurtban, Felső-Sziléziában és későbbi időben a Saar vidékén. Egy 1921 októberében Magyarország és Ausztria között létre jött megegyezés alapján Sopronban is volt népszavazás és sikertelen kísérlet történt Teschen, Árva és Szepes területén és Vlnában. A tacna-aricai plebiscitum (Peru) nem függött össze az európai békekötésekkel.

Ennyi helyen nyilvánult meg népek önrendelkezési joga népszavazások alakjában. „Mindenujt“, — mentegette magát a sovány eredményért Clemenceau — „ahol a népakarat kétséges volt“. A valóság azonban az, hogy azokon a területeken, hol a népszavazást mellőzték, a nép akaratát egyáltalában nem volt oly világos, ami a plebiscitum el nem rendelését jogosulttá tette volna. S nem is csináltak belőle titkot, hogy egyes esetekben nem a nép akaratának figyelembe vétele irányította döntésüket. A májusi német jegyzékre adott francia válasz megmondta, hogy „az egyesült és társult hatalmak visszautasítják azt a feltevést, mintha a népekkel és területekkel kufárkodás (marchandage) történt volna. A területi változtatások minden

országban a néprajzi, vallási és nyelvi tényezők leggondosabb és leglelkismeretesebb mérlegelése alapján állapították meg. Figyelemben részesültek a hosszú időn át idegen járomban volt népek jogos reménységei s minden döntés alapját a Wilson elnök beszédében (1918 február n-én) formulázott elv képezte, mely szerint „minden határozott nemzetiségi törekvés kielégítést kell, hogy nyerjen“.

De még ez sem felelt meg a valóságnak. Tényleg a legfontosabb területi átruházások nem néprajzi vagy nyelvi, legkevésbébbé vallási alapon, hanem más, a legkülönbözőbb politikai és megtorlást indokokból történtek.

Mint maga a francia jegyzék felsorolja, Elzász-Lotharingia Franciaországhoz való csatolása az 1871-ben elkövetett „sérelem“ megszüntetése végett történt. A két tartomány, írta a jegyzék, ötven éven keresztül annyiszor tiltakozott a germán uralom ellen, annyiszor kifejezte elégedetlenségét a német kormányzattal, hogy a hatalmak meg vannak győződve, hogy „egy szerződés, mely a népek önrendelkezési jogán alapul, — a későbbi Versailles! szerződésre céloztak — egyszerűen tudomásul veheti ezt az ünnepelesen kifejezett akaratot“.

Lengyelország helyreállítása az ország többszöri felosztásának jóvátétele. Népszavazásra csak Felső-Sziléziában van szükség, ahol ugyan a lakosság „kétséget kizáróan lengyel“.

A megtartott szavazás alkalmával a lakosság 60 százaléka a német uralom mellett szavazott.

A danzigi korridorra nézve szintén azt jegyezte meg a jegyzék, hogy lakossága lengyel, de itt mégsem mert szavazást elrendelni.

Ilyen tárgyi ismeretek alapján döntöttek Németországot illetően.

Az önrendelkezési jog alkalmazása még jobban háttérbe szorult az osztrák és a magyar területek elszakításánál.

Német-Ausztria 1918 november 13-án kijelentette, hogy „a német birodalom tagjának tekinti magát“ és a szudéta németek csatlakoztak Ausztriához s vele a német birodalomhoz. A békekonferencia nem vette tudomásul Ausztria nyilatkozatát, a három és fél milliónyi szudéta németet pedig, „vissza akarván állítani a cseh korona területének történeti határait“, az új csehszlovák államba kebelezte.

Legfeltűnőbb az önrendelkezési jog abszolút megtagadása Magyarország feldarabolásánál.

A magyar békedelegáció — helyesen-e vagy sem? — nyomatékosan hangsúlyozta, hogy nem az ország történeti jogaira hivatkozva követeli a magyar állam területi integritásának sértetlenségét, hanem népszavazást kér. A magyar jegyzékre Millerand május 6-iki kísérő levelében ugyanazokkal a szavakkal, mint Clemenceau a német jegyzékre, kijelentette, hogy a lakosság megkérdezése felesleges, „mert az úgysem nyújtana más eredményt, mint amelyre már jöttek ... A lakosság kifejezte akaratát 1918 október és november folyamán, mikor a monarchia elnyomott népei egyesültek olasz, román, jugoszláv és csehszlovák rokonaikkal“. Millerand azokat a deklarációkat akarta a népakarat megnyilatkozásaként feltüntetni, melyeket egy-egy párt-törődék vagy politikus izgatása nyomán hoztak és az elszakadást mondták ki: a túrócszentmártoni és pittsburgi szlovákok határozatait, a horvátok egy részének korfui nyilatkozatát, a gyulafehérvári román határozatokat, melyek, tudjuk, milyen nehezen születtek meg.

Látható, hogy a világháború után az önrendelkezési jogot nagyon szórványosan vették igénybe és egy-két esettől, a Saar-vidéktől, Felső-Sziléziától eltekintve, csak kis és politikailag jelentéktelen területeken.

Azt mutatja-e ez, hogy az önrendelkezési jogot nem lehet általános elvnek tekinteni, s hogy a körülmények és követelmények erősebbek, hogy-

sem a jog generálissá válhatott volna s alkalmazása a kivétel nivójára süllyedt? Vagy olyan-e az önrendelkezési jog fogalma, múltja és alkalmazási lehetősége, hogy azt általános elvül állíthatjuk fel, mint az atlanti találkozó határozatainak második pontja teszi?

Egy dolgot nem szabad elfelejtenünk. Az önrendelkezési jog, mint említettük, ikertestvére volt a népszuverénitásnak, tulajdonképpen annak alkalmazása a praxisban s jelentette eredetileg a „nép“ rendelkezését politikai, közigazgatási, kulturális téren: nemzeti hadsereg szervezését zsoldos katonaság helyett, önkormányzatot közigazgatási, egyházi és kulturális ügyekben és mindenekfelett a nép önrendelkezését a szuverén hatalmat illetően, mely alatt élni akar. Ez az utolsó volt a jog legfontosabb területe. De ezen a téren döntő kapcsolatba jutott egy másik tényezővel: a nemzetiséggel. A tizenkilencedik század uralkodó eszméje és annak története, a görög, a román, az olasz egység kivívása olyan összekötetésbe hozta az önrendelkezési jogot a nemzetiséggel, hogy a kettő csaknem szinonimmá vált: jelentvén az önrendelkezési jog a nemzeti területek jogát nemzeti érvényesülésre és, vice versa, a nemzetiség az önrendelkezési jogot, Renan ismert mondása szerint: „le plébiscite de tous les jours“. Az önrendelkezési jog minden tartalma háttérbe szorult s helyét elfoglalta a nemzeti vagy faji közületek joga a függetlenségre vagy csatlakozásra szomszédos hasonló nemzetiségű népekkel közös szuverénítás alá, ami nem más, mint nemzeti államok alakítása, új határok megvonása. „Si les doutes s'élevaient sur les frontières, consultez les populations disputées“, ha kétség merül fel a határok tekintetében, forduljanak az érdekelt lakossághoz, ajánlotta Renan.

Az önrendelkezési jog, összeforvva a nemzetiségi eszmével, nagy népek és kis néptörödékek kezében a nacionalizmus, az egységes fajú nemzeti államok létrehozását szolgáló eszközzé vált. Wüson valószínűleg nem vette ezt észre, mikor „minden határozott nemzetiségi törekvés kielégítését“ követelte. Nem látta, hogy ami ellen egyik kezével küzd: a nacionalista állam ellen, azt a másikkal készül felépíteni. Említ az önrendelkezési joggal kapcsolatosan gazdasági döntéseket is, de afféle nem fordult elő a békekonferenciával kapcsolatosan. A békekonferencia állásfoglalása világosan mutatja a gondolatmenetet: minden plebiscitum alá bocsátott esetekben a kérdés az volt, hogy az illető nép milyen szuverénítás alatt kíván élni a jövőben? S míg a francia forradalom népszavazásai a választást demokratikus vagy önkényuralmi, forradalmi vagy pápai szuverénítás között engedték, a világháború után tartott szavazások kizárólag nemzeti szuverénítások, két a szavazó lakossággal határos nép uralma közötti választásra vonatkoztak: északi Schleswigben a német és dán lakosság Németország és Dánia, Allenstein porosz és lengyel lakói Porosz- vagy Lengyelország, Klagenfurt német és szlovén népe Ausztria vagy Jugoszlávia között választhatott.

Így jött létre a világháború után Európának állítólag az önrendelkezési jogon nyugodó területi újrendezése. Az eredmény pedig, hogy ma már ezek az állítólag népakaratra alapított elrendezések csaknem egytől egyig szuverénitást változtattak s folyik a második világháború. A békekonferenciának csaknem összes területi változtatásait sorra vehetnők és láthatnók, hogy akár népszavazással, akár anélkül történtek, csaknem az összes területeken az ellenkező irányú fejlődés következett be, mint amit a konferencia tervezett és remélt.

Jellemző, hogy tulajdonképpen a megtartott népszavazások egész eredménye a békekonferencia intenciói ellenére állt elő, s ez vagy a konferencia jóhiszeműségét vagy a helyzetben való járatlanságát tanúsította. A megkérdezett területek lakossága az előző szuverénítás alatt való maradás mellett döntött: Allenstein és Marienwerder Németország, Klagenfurt Ausztria, Sopron Magyarország mellett, Schleswigben a déli zóna Németország, az északi Dánia mellett; Felső-Sziléziában a szavazatok többsége Németországra esett, a Saar-vidéki óriási német többség ismeretes. Az antant-hatalmak bizonyosan nem ezeket az eredményeket várták.

Az utolsó három évben aztán szemünk előtt folyt le az egész területi elrendezés megmáslása; mindenütt, ahol Clemenceau és Millerand szerint a népakarat annyira közismert volt, hogy népszavazásra nem volt szükség.

Ausztria és a Szudéta területek, ahol a konferencia megtagadta a népszavazást, továbbá Felső-Szilézia, melyet a konferencia német többsége ellenére részben Lengyelországnak juttatott, ma már német birodalmi területek. Schleswig nem változott, de ott két magas kultúrájú nép szavazott s döntése, úgy látszik, megfelel a lakosság érzésének.

Megváltoztak az összetört osztrák-magyar monarchia romjain létrejött mesterséges államalakulatok, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia. A békekonferencia ezeket is plebiszcitárius államoknak tekintette. De hol van ma Túrócszentmárton és Korfu! Ma az a szlovák, aki akkor „csehszlovák” volt, az önálló Szlovákia s az a horvát, aki 1919-ben jugoszláv volt, a független horvát királyság alattvalójává vedlett.

Az önrendelkezési jog alkalmazása és a bekövetkezett események tehát sok dologra megtanítanak:

Először is az önrendelkezési jog nem általános, mindenütt és mindenkor alkalmazható elv, az egyedüli, mely, mint az atlanti határozat kijelenti, területváltoztatás alapját képezheti. Elméletben ideális doktrína, de alkalmazásában semmi más, mint egy opportunus politikai eszköz, ami csak akkor helyes, ha beválk. Riviere, a kiváló francia nemzetközi jogász írja: „Ha területi átruházások alkalmával a népszavazásnak nincs is jogi értéke, van politikai jelentősége: nagy támaszául szolgálhat az új rendnek; őszintén és becsületesen végrehajtott népszavazás a szerző államnak nagy erkölcsi támaszt nyújt, mit különben nélkülözne; sőt még ha gyanús körülmények között ejtik is meg, mint dekoratív elem hasznos lehet.“ E jellemzésben nem ismerjük fel az általános elv kritériumait. Hogy csakugyan nem is az, legjobban mutatja az a körülmény, hogy nincs nemzetközi jogász, aki az önrendelkezési jogot mint a szecesszió módját elismerje és erre a Népszöveget sem volt kapható.

A tanulságok megtanítanak arra is, hogy mai nap az önrendelkezési jog gyakorlása, a népszavazás ingadozó alap, mikor a szavazó nemzetiségi hovatartozásáról kell számot adnia. A világon a legegyszerűbb dolognak látszik és mégis sok ember előtt a legnehezebb kérdéssé válhatik. Köteteket írtak róla a kisebbségi irodalomban. S vajjon nincs ezrivel és ezrivel néhai „csehszlovák” polgár, aki ma jó szlovák hazafinak tartja magát?

És végül: az önrendelkezési jog alapján más, mint egységes fajuságura törekvő nacionalista állam nem jöhet létre. Az önrendelkezés célja, akár-mennyit teoretizálunk, végeredményben a szomszédos államokban élő hasonló nemzetiségeknek alkalmat nyújtani az egyesülésre egy államban, ahol aztán uralkodó szerepet visznek. Hogy tényleg így van, mutatja az eredmény; mutatta nemcsak az egységes délszláv állam, mely az SHS nevet felváltotta Jugoszláviáival, hanem mutatta élesen az északi szláv állam, mely nemcsak egy névben egységes Csehszlovák államot, hanem egy egységes csehszlovák nemzetet is hitt megteremthetőnek. S ne felejtjük, hogy az így létrejött „egységes” államokban más nemzetnek, nemzeti kisebbségnek helye, joga természetesen nem lehetett és tényleg nem is volt. Kötött a békekonferencia kisebbségi szerződést Lengyelországgal, Csehszlovákiával, Jugoszláviával, Romániával, az eredmény mindenütt egy és ugyanaz volt: az egyesített uralkodó nép elnyomta a nemzeti kisebbségeket. Önrendelkezési jog és kisebbségvédelem nem fér össze.

Visszatérve az atlanti találkozóra: — annak nyolc pontja úgysem fog alkalmazást találni. Maguk az angolszász népek sem veszik komolyan. A „Foreign Affairs” című amerikai külpolitikai folyóiratban Geoffrey

Crowther, a londoni „Economist“ szerkesztője azt írta, hogy az egész nem más, mint a nemzetközi szolidaritásba vetett hit kinyilvánítása. „Eszméi nem különösen újak, a szövegezés nem szerencsés“.

Mindenesetre az Atlantic Meeting jobban tette volna, ha a hatásában veszedelmes és kiszámíthatatlan absztrakt önrendelkezési jog deklarálása helyett Wilsont a tizennégy pont kazuisztikájában követte volna. Akkor legalább tudnók, hogy mit akart.

SZASZ ZSOMBOR